

Sadullah TILKITAŞ*

İBN HİŞÂM'IN ŞERHU KAṬRÎ'N-NEDÂ VE BELLÎ'S-ŞADÂ ADLI ESERİNDE BEYİTLERLE İSTİŞHÂD YÖNTEMİ	THE METHOD OF CITING VERSES AS EVIDENCE IN IBN HISHAM'S COMMENTARY ON KATRI AL-NADA WA BALL AL-SADÂ
<p>ÖZET Şiirle istişhâd yönteminin Arap dilinin kurallarının belirlenmesindeki önemi yadsınmaz. Âlimler sarf, nahiv ve iştikâk gibi alanlarda dil kurallarıyla ilgili meselelerin izahında bu metodu kullanmışlardır. İbn Hişâm (ö. 761/1360), dilin inceliklerini, kurallarını ve anlam zenginliğini ortaya koymak amacıyla kaleme aldığı Şerhu kaṭrı'n-nedâ ve bellî's-şadâ adlı eserinde nahiv kurallarını tespit ederken birçok beyit ile istişhâd etmiştir. Araştırmamız, müellifin, Arap dilinin cümle yapısına dair kaideleri açıklarken şiire yaklaşımını ve şiirle istişhâd yöntemini ortaya koymayı böylece nahiv kurallarının daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca İbn Hişâm'ın çoğunlukla nahiv kurallarını kısmen de sarf konularını ele aldığı bu çalışmada beyitlerle istişhâd yöntemi örnekler üzerinden ele alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Nahiv kuralların doğru bir şekilde anlaşılması, dilin doğru kullanımında büyük öneme sahiptir. Bu amaçla çalışmamızda, beyitlerin, estetik bir araç olmasının ötesinde dil bilgisi kurallarını öğretici bir işleve sahip olduğu vurgulanmış, dil kurallarına dair teorik açıklamaların somut örneklerle pekiştirilmesini sağlayan beyitlerle istişhâdın, dilin doğal akışını daha iyi anlamamıza olanak sağlaması hedeflenmiştir.</p> <p>Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Nahiv, İbn Hişâm, Beyit, Şiirle istişhâd.</p>	<p>ABSTRACT The importance of the method of istishhad through poetry in determining the rules of the Arabic language cannot be denied. Scholars have used this method in explaining issues related to linguistic rules in areas such as morphology, syntax, and etymology. Ibn Hishâm, in his work Sarh <i>Qatr al-Nada wa-Ball al-Sadâ</i>, written with the aim of revealing the subtleties and semantic richness of the language in determining the rules of syntax, cited numerous couplets for istishhad. Our study aims to highlight the author's approach to poetry and the method of istishhad through poetry while explaining the rules of Arabic sentence structure, with the goal of facilitating a better understanding of syntactic rules. In this work, in which Ibn Hisham primarily addresses syntax rules and to some extent morphology, the method of istishhad through couplets will be discussed through examples. A correct understanding of syntax rules is of great importance in the proper use of the language. For this purpose, in our study, the instructional aspect of couplets, beyond their aesthetic appearance, is emphasized, and it is aimed that the use of couplets for istishhad, which reinforces explanations of these rules with examples, will enable us to better understand the language.</p> <p>Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Syntax, Ibn Hisham, Couplet, Showing evidence through poetry.</p>

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, Uşak/Türkiye. E-posta: sadullah.tilkitas@usak.edu.tr / Assist. Prof. Dr., Usak University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Uşak/Türkiye. E-mail: sadullah.tilkitas@usak.edu.tr

Giriş

İstişhâd kelimesi sözlükte “tanık göstermek, şahitliğe davet etmek, şahit tutmak” (Mecmeu’l-Lugati’l-Arabiyye, t.y., s. 497) gibi anlamlara gelirken terim olarak anlam ya da kullanım konusunda doğruluğunu ispatlamak maksadıyla nazımdan ya da nesirden örneklerle delil getirmek şeklinde tarif edilmiştir (el-Fâsî, 1983, s. 95).

Şiirle istişhâd dil âlimlerinin yanı sıra müfessirlerin de başvurduğu bir yöntemdir. Bu hususta Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644): “Ey insanlar! Cahiliye şiirlerine, Arapların divanlarına önem verin. Çünkü onda kitabınızın tefsiri ve sözünüzün, kelamınızın anlamı vardır” (en-Neysabûrî, 1998, s. 798) buyurarak şiirle istişhâdın önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Arap dilinin ince manalarını ortaya koymak ve Allah’ın kelamını daha iyi anlayabilmek maksadıyla Zemahşerî (ö.538/1144) ve İbn Kuteybe (ö.276/889) gibi tefsir âlimleri de bu rivayeti esas alarak tefsirlerinde şiirle istişhâdı bir metod olarak benimsemişlerdir (ez-Zemahşerî, 1407, s. 609).

İbn Hişâm (ö. 761/1360), Şerhu *Kaṭrı’n-nedâ ve belli’s-şadâ* adlı eserinde nahiv kaidelerini veciz bir üslupla fakat kapsamlı bir şekilde anlatmış, ayet ve hadislerin yanı sıra Arap dilinin temel kaidelerinin belirlendiği beyitlerden de bolca istifade etmiştir. Mısır dil ekolünün önemli temsilcilerinden biri kabul edilen müellif, eseri üzerine bir şerh de yazmıştır.

1. İbn Hişâm’ın hayatı, ilmi kişiliği ve Şerhu *Kaṭrı’n-nedâ ve belli’s-şadâ* adlı eseri

Kaynaklarda İbn Hişâm’ın tam ismi Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (708-761/1309-1360) olarak yer almaktadır. Hicrî 708, milâdî 1308 yılında Kahire’de dünyaya gelen ve birçok hocadan ders alan İbn Hişâm, Arapça’nın yanı sıra şafii fikhî konusunda fikhî bir derinlik elde etmiş ölümünden bir müddet önce de Hanbelî mezhebinin benimsiştir. Müellif hicrî 761, milâdî 1360 yılında, dünyaya geldiği Kahire’de vefat etmiştir. İbn Hişâm’ın çalışma konumuzu oluşturan *Kaṭrı’n-nedâ ve bellu’s-şadâ* adlı eserinin yanı sıra i’rab konusunu ele aldığı *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’ârîb*, i’rab durumları ve i’rab yanlışlıklarından bahsettiği *el-İ’râb ‘an kavâ’idi’l-i’râb*, gramer kaidelerini konu edindiği *Şüzûrû’z-zeheb fi ma’rifeti kelâmi’l-‘Arab*, başta olmak üzere birçok eser kaleme almıştır (ez-Ziriklî, 2002, 4/147; Kâtib Çelebi, 1941, s. 1747; Kehhâle, 1957, s. 266; Serkîs, 1928, s. 273).

“Şerhu *Kaṭrı’n-nedâ ve belli’s-şadâ*”, müellifin “*Kaṭrı’n-nedâ ve bellu’s-şadâ*” adlı eserine yaptığı şerhten ibarettir. Söz konusu eserde nahiv konuları ağırlıklı olarak ele alınmakla birlikte kısmen sarf konuları da yer almaktadır. Uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulan eser üzerinde şerh, haşiye, nazma çekme gibi çalışmalar bulunmaktadır. Şerh çalışmalarından birisi de bizzat müellif tarafından yapılmıştır (Kâtib Çelebi, 1941, s. 1352; Serkîs, 1928, 1/275).

2. İbn Hişâm’ın Şerhu *Kaṭrı’n-nedâ ve belli’s-şadâ* adlı eserinde şiirle istişhâd metodu

Müellif, eserinde Sîbeveyhî (ö.180/796), el-Kisâi (ö. 189/805), Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Muberrred (ö. 286/900), İbn Serrâc (ö. 316/929), Ebû ‘Alî el-Fârisî (ö. 377/987), Zeccâc (ö. 311/623) ve İbn Harûf (ö. 609/1212) gibi gibi birçok dil âliminden atıflarda bulunmuştur (Mehmet Reşit Özbalkıç, 2022, s. 59; Ülker, 2021, s. 369) O, kimi zaman

bu âlimlerin görüşlerini benimserken bazen de itiraz ederek kendi delilini ortaya koymuştur. Örneğin, الیس'in haberinin kendisinden önce gelmeyeceği konusunda İbn Serrâc'ın görüşünü benimsemiş, başında nasb ve cezm edatı bulunmadığında muzâri fiilin merfû kabul edilmesi hususunda Kisâî'nin yaklaşımını kabul etmiş, إذما'nın isim olduğu yönündeki kanaatiyle Müberred'e tâbi olmuş ve ما-i masdariyenin أن gibi bir harf olduğu görüşünde Sîbeveyhî'yi takip etmiştir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 28,47,112,188). Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ adlı eserde müellif, 150 den fazla beyitten istişhâd etmiştir. Müellifin nahiv kaidelerini açıklarken ele aldığı beyitlerden bazıları şunlardır:

1- قبل "kable" kelimesinin tam isim olarak örnek verildiği beyitte Câhiliye dönemi şairlerinden Yezîd b. Sa'k şöyle demiştir:

فَسَاعَ لِي الشَّرَابُ وَكُنْتُ قَبْلًا   أَكَادُ أَغْصُ بِالْمَاءِ الْفُرَاتِ

(Abdülkâdir el-Bağdâdî, 1997, s. 426).

Benim için artık içmek çok kolaylaştı. Önceden neredeyse tatlı su ile bile boğulacak gibi olurdum.

İzafet durumunda muzâfun ileyh değinilmek istenmezse قبل ve بعد tenvin alabilir. Yukarıdaki beyitte muzâfun ileyh hazfedilmiştir. Şair zaman zarfını (قَبْلًا) izafetten ayırmış ve mansub olarak yer vermiştir. Böylece hem lafız hem de anlam bakımından muzâfun ileyh kastedilmemiş ve zaman zarfı tenvin-i tekellüm alarak tam isim olmuştur. Söz konusu zarf, şayet -muzâfun ileyh- lafzen hatırda tutulursa (من قبل- من بعد) şeklinde kesralı; manen hatırda tutulursa (من قبل- من بعد) şeklinde dammeli okunur (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 21; Şurrah, 2007, s. 205).

Altı cihet ismi olan (حَسْبُ، دُونَ، وَرَاءَ، عَلَ، أَوْلَ، أَمَامَ، فَوْقَ) lafızlarının durumu da yukarıda açıklanan (قبل-بعد) gibidir. Konuyla ilgili başka bir örnekte Ma'n b. Evs el-Müzenî (ö.64/683) şöyle demiştir:

لَعَنُوكَ مَا أَذْرِي وَإِنِّي لَأَوْجَلُ   عَلَيَّ أَيُّنَا تَعْدُو الْمَنِيَّةُ أَوْلُ

Ömrüne yemin olsun ki ölüm ilk hangimize gelecek bilmiyorum ve ölümden de endişe duymuyorum.

Yukarıdaki beyitte أَوْلُ zarfı merfû olarak gelmiştir. Fârisi bu hususu şöyle açıklar: "Bu kelime, mana bakımından tamlanan kastedilerek damme (ötre) ile okunur. Burada kast olunan ise "min evveli'l-emr" (işin başından) şeklindedir. Kelime, tamlananın lafzını kastederek kesre ile ya da her ikisini de kastetmemeyi niyet ederek fetha (üstün) ile gelir. Ayrıca, bu ifade vezin ve sıfat olma özelliğinden dolayı da tenvin almaz; Çünkü bu lafız, 'daha önceki' anlamında üstünlük ifade eden bir ismi tafdildir.". Ayrıca أَوْلُ, zarf-ı zaman ve mekân olarak iki şekilde kullanılabilir (Zeynüddîn el-Mısırî, 2000, s. 721).

2- Muzâri fiilin gizli bir أن ile nasb edilmesi: Fiile çevrilemeyen vasıf isimlerden sonra atıf harfiyle matuf bir muzâri fiil gelirse gizli أن ile fiil nasb edilir. Bedevî yaşama alışkın olarak kırsal kesimde yaşamını sürdüren Meysûn bint Bahdel, eşi Muâviye bin Ebî Süfyân'a (ö. 60/680) şöyle demiştir:

وَأُبْسُ عَبَاءَةً وَتَقَرَّ عَيْنِي   أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ لُبْسِ الشُّفُوقِ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 60).

Yün kumaşlar giymek ve gözlerimin aydın olması ipekli elbiseler giymekten bana daha sevimlidir.

Yukarıdaki beyitte وَتَقَرَّ muzâri fiili, vav atıf harfî ile beytin başında yer alan لُبْسُ lafzına matuftur. Dolayısıyla gizli أن ile nasb edilmiştir. لُبْسُ (giymek) lafzının fiile çevrilemeyecek bir isim olması münasebetiyle gizli أن ile nasb caiz görülmüştür (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 60; Zeynüddîn el-Mısrî, 1996, s. 133).

3- أو harfinden sonra da gizli أن ile fiil-i muzâri nasb edilebilir. Lâm-ı cühud'tan sonra أن in muzmâr (gizli) olarak gelebildiği gibi cümledeki konum uygun ise أو bağlacından sonra da (أن) 'in gizlenmesi vâcib görülmüştür (el-Murâdî, 2008, s. 1647).

لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تَقْضِيَنِي حَقِّي
لَأَسْتَسْمِلَنَّ الصَّعْبَ أَوْ أُدْرِكَ الْمُنَى
فَمَا إِنْقَادَتِ الْأَمَالُ إِلَّا لِصَابِرٍ

Hakkımı ödeyinceye dek yakamı bırakmayacağım.

Arzulara ulaşınca kadar da zoru kolay kılacağım.

Arzular ancak sabra boyun eğer (İbn Hişâm en-Nahvî, t.y., s. 385).

Beyitte geçen تَقْضِيَنِي muzâri fiilini nasb eden gizli bir أن vardır.

4- أو atıf harfî kimi zaman müstesna harfî olan لَأْ anlamında gelebilir. Müellif buna örnek olarak şu beyti vermiştir:

وَكُنْتُ إِذَا عَمَرْتُ قَنَاءَ قَوْمٍ   كَسَرْتُ كُحُوبَهَا أَوْ تَسْقِيمًا

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 70).

Bir topluluğun mızrağını elimle yokladığım zaman boğumlarını kırarım. Ancak düzgün olması hariç.

5- Fâ-i sebebiye'den sonra gizli bir أن ile muzâri fiilin nasb edilmesi: Öncesinde talep belirten bir ifade (emir, nehiy gibi) ya da mahza nefî (tam olumsuzluk) varsa fâ-i sebebiye'den sonra gizli bir أن ile fiil-i muzâri'nin nasb edildiği görülmektedir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 71). فِيموتوا ifadesinde yer alan “fâ” da bu görevde kullanılmıştır. Konuyla ilgili müellifin verdiği beyit şöyledir:

يَا نَاقُ سِيرِي عَنَّا فَسَبِّحَا   إِلَي سُلَيْمَانَ فَتَسْتَرِيحَا

Ey deve! Adımlarını geniş atarak Süleyman'a doğru süratle yürü ki böylece rahata kavuşalım.

فَتَسْتَرِيحَا (rahat edelim) lafzı başına gelen fâ-i sebebiye'den sonra gizli bir أن ile nasb edilmiştir.

Öncesinde mahza nefî, istifhâm, dua, temenni veya talep belirten bir ifade gelmişse “fâ” 'dan sonra da gizli bir أن ile fiili muzârinin nasb edilmesi söz konusudur (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 76). { هَلْ لَنَا مِنْ شَفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا } “Yok mu bizim için şefaatçi bize şefaat etse?” (A'râf 7/53) ayetinde de fiil-i muzârinin aynı şekilde nasb olduğu görülmektedir. Ancak istifhâm harfinden sonra fiil-i muzârinin gizli bir أن ile nasbı konusunda şayet fiilin gerçekleşmesi kesin

olmayan bir duruma dair soru sorulmuşsa ya da gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hakkında bir belirsizlik varsa veya fiilin kendisi hakkında soru sorulmuşsa muzâri fiilin nasb edilmeyeceğine dair görüş de bulunmaktadır (İbn Mâlik et-Tâî, 1990, s. 29). İbn Hişâm'ın konuyla ilgili istişhâd ettiği beyit şöyledir:

هَلْ تُعْرِفُونَ لِبَانَاتِي فَأَرْجُو أَنْ تُفَضَّ فَيَرْتَدَّ بَعْضُ الرُّوحِ لِلْجَسَدِ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 73).

İhtiyaçlarımı bilebilir misiniz ki onların, yerine getirilmesi konusunda ümit var olayım. Böylece (arzularımın giderilmesiyle) ruhumun bir kısmı tekrar bedene geri dönsün (yoksa ölü gibiyim)

Burada istifhâm talep manasındadır. Dolayısıyla muzâri fiil gizli bir *an* ile nasb edilmiştir. Talep belirten emir fiilinden sonra da fiil-i muzâri'nin başına *f* "fâ" gelmesi sebebiyle gizli bir *an* ile fiil nasb edilir.

رَبِّي وَفَقِي فَلَا أَعْدِلَ عَنْ سَنَنِ السَّاعِيَيْنِ فِي خَيْرِ السَّنَنِ

(İbn Mâlik, 2000, s. 482).

Rabbim! Beni işlerimde muvaffak kıl ki hayır yolunda gayret edenlerin yolundan dönmeyeyim.

Bu beyitte de dua ifade eden emir fiilinden sonra gelen muzâri fiilin gizli bir *an* ile nasb edildiği görülmektedir.

6- Muzâri fiilin cezm edilmesi: Talep belirten bir ifadeden sonra başında *fâ* "fâ" olmayan bir muzâri fiil gelir de öncesi sebep sonrası müsebbep olursa muzâri fiil cezm edilir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 80). İmruülkays (ö.25/645) muallakasının başında şöyle demiştir:

قَفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسِفْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدُّحُولِ فَحَوْمَلٍ

(İmruülkays, 2004, s. 14).

Durun! Sevgiliyi ve onun Havmel ve Duhul arasında bulunan Sık-tı livâ'daki yurdunu hatırlamaktan dolayı ağlayalım.

Yukarıdaki beyitte emir fiilinden (*qafâ*) sonra gelen muzâri fiilin (*nabk*) illet harfinin hazfî ile cezm edildiği görülmektedir.

Müellif iki fiil-i muzarîyi cezm eden edatlarla ilgili de aşağıdaki beyitlerden istişhâd etmiştir.

7- Muzâri fiili cezm eden edatlar: *anî*, *idmâ*, *anî*, *anî*, *anî*, *anî* gibi şart edatları fiil-i muzârinin başına geldiklerinde o fiili cezm ederler (Abbas Hasan, t.y., s. 421; Dede & Sevdi, 2022, s. 150; Kocabiyik, 2017, s. 654). Söz konusu edatlar nakıs veya lefif fiillerin başına geldiklerinde ise illet harfinin düşmesi ile cezm edilirler (el-Ezherî, t.y., s. 49). İmruülkays (ö.25/645) şöyle demiştir:

أَعَزَّكَ مَيِّ أَنْ حُبَّكَ قَاتِلِي وَأَنْتَ مَهْمَا تَأْمُرِي الْقَلْبَ يَفْعَلُ

Ölümüne sevmem seni gururlandırdı mı? Muhakkak ki sen şu kalbe neyi emretsen onu yapıyor.

Beyitte تَأْمُرِي ve يَفْعَلِ muzâri fiilleri nûn'un hazfî veya sükûn ile cezm edilmişlerdir. Burada soru edatı olan أ (elif) soru sormak veya bilgi istemek maksadıyla gelmemiş, bir konuyu pekiştirmek veya onaylamak (takrir) için kullanılmıştır (İmruülkays, 2004, s. 33).

مَتَى أَصْعَ الْعِمَامَةَ تَعْرِفُونِي

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 86).

Ne zaman harp başlığını başıma geçirsem beni tanırsınız.

Beyitte şart edatlarından biri olan متى “metâ”, أَصْعَ fiilini sükûn ile تَعْرِفُونِي ‘yi ise nûnun hazfî ile cezm etmiştir. Abbâsi dönemi şairlerinden İbrahim b. Herme (ö. 176/792) şöyle demiştir:

حَيْثُمَا تَسْتَقِيمُ يُعَذِّبُ لَكَ اللَّهُ نَجَاحًا فِي غَايِرِ الزَّمَانِ

(İbn Akîl, 1980, s. 30).

Sen ne vakit istikamet üzere olursan Allah senin için gelecek bir vakitte başarı ihsan eder.

Beyitte حَيْثُمَا sükûn üzere mebni olup mefûlün fih olması hasebiyle nasb mahallindedir ve iki fiil-i muzâriyi cezm etmiştir (Nedim Hüseyin, 1998, s. 122).

8- Sahiplik belirten ذُو harfi bazı durumlarda ism-i mevsûl görevinde olabilir. Nitekim aşağıdaki beyitte bu görevde kullanıldığı görülmektedir (İbn Mâlik et-Tâî, 1982, s. 274).

فَإِنَّ الْمَاءَ مَاءَ أَبِي وَجَدِّي بُرِّي ذُو حَفْرَتٍ وَذُو طَوْنِيْثٍ

(İbn Akîl, 1980, s. 150; İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 102).

Muhakkak ki bu su benim babam ve dedemin suyudur. Bizzat kendimin ördüğü ve kazdığı bir kuyudur.

Aşağıdaki beyitte de ذَا harfi bu görevde kullanılmıştır. Genel görüşe göre ذَا harfinin mevsûle olabilmesi için kendisinden önce ما veya من istifhâm harflerinden birinin gelmesi şartı aranmıştır (İbn Hişâm en-Nahvî, t.y., s. 189). Müellifin konuyla ilgili istişhâd ettiği beyit şöyledir:

وَقَصِيْدَةٍ تَأْتِ الْمُلُوكَ غَرِيْبَةً قَدْ قُلَّتْهَا مَنْ ذَا قَالَهَا

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 104).

Bunu söyleyen de kim acaba? diye söyleyip durduğun, krallara söylenen nice garip kasideler vardır.

Kûfeliler'in, tenbih harfinden (ها) sonra gelen ذَا “zâ” ‘nın mevsûle olduğu görüşünü delillendirdikleri beyitte şair Yezid b. Müferriğ el-Himyerî (ö. 69-688) atına seslenerek şöyle demiştir:

عَدَسٌ مَا لِعَبَّادٍ عَلَيْكَ إِمَارَةٌ أَمْنْتُ وَهَذَا تَحْمِيلِيْنَ طَلِيْقٌ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 104)

Dur! Abbâd'ın senin üzerinde bir hükümlerliği yoktur. Güvendesin artık. Sirtında taşıdığın şu kimse de serbesttir, hürdür.

Kûfeliler beyitte geçen (هَذَا) nin ism-i mevsûl olup mübtedâ mahallinde olduğunu, sıla cümlesinin ise (تَحْمِيلِيْنَ) olup ait zamirin hazfedildiğini belirterek beytin (طَلِيْقٌ) “Taşıdığın kimse serbesttir.” şeklinde bir anlam ifade ettiğini belirtmişlerdir. Ancak Basralılar bu görüşe itirazda bulunmuşlardır, şöyle ki:

- a) Burada هَذَا işaret ismi olarak kendi manasını taşımakta olup “taşıdığın” ifadesi hal cümlesi mesabesindedir. Bu durumda anlam, “Bu (şey) taşınmış halde özgürdür.”, şeklindedir.
- b) Burada ism-i mevsûl zaruret gereği hazfedilmiş olabilir. Bu durumda anlam “Bu, taşıdığın şeydir ki, özgürdür.” şeklindedir.
- c) “Taşıdığın” ifadesi hazfedilmiş bir ismin sıfatı olabilir ki bu durumda da anlam, “Bu, taşıdığın bir adamdır ki, özgürdür.” şeklindedir (Bedrüddîn İbn Mâlik, 2000, s. 61).

9- Sıla cümlesinde haberîlik: Sıla cümlesi inşâi (emir, nehiy, talep, istifham gibi) değil, haberiye (doğrulanmaya veya yanlıs kabul edilmeye elverişli) olmalıdır. Ancak sila cümlesinde ism-i mevsûle dönen zamir hazfedilebilir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 108). Genç şair Tarafe b. el-Abd (ö. 540-565) şöyle demiştir:

سُنْبُدِي لَكَ الْأَيَّامَ مَا كُنْتَ جَاهِلًا   وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَرَوْدْ

(Tarafe b. el-'Abd, 2002, s. 29; Tilkitaş vd., 2024, s. 72).

Gelecek günler sana hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyleri gösterecek. Ummadığın kimseler sana haberlerle gelecek.

Beyitte müşterek ism-i mevsûlden (ما) sonra gelen (كنت جاهلا) ifadesi sila cümlesi olup ism-i mevsûle dönen mecrur bir mahzuf zamir (كنت جاهله) vardır.

10- ال takısının istiğrak ve cins manası: ال takısı istiğrak ve cins için kullanılabilir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 114).

لَيْسَ عَلَى اللَّهِ بِمُسْتَنْكَرٍ   أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمَ فِي وَاحِدٍ

(Zeynüddîn el-Mısrî, 2000, s. 181).

Âlemin bütün sıfatlarını bir kişide toplaması Allah için olmayacak bir şey değildir.

Beyitte عالم isminin başına gelen elif lâm takısı istiğrak için kullanılmış ve âlemin bütün sıfatlarının bir zâtta bir araya gelmesi anlamı katmıştır. Aşağıdaki beyitte de ال takısının cins için kullanıldığı görülmektedir.

إِنْ هَلَكَ النَّاسَ الدِّينَارُ وَالذَّرْهَمُ   *İnsanları dinar ve dirhem (para) helak etmiştir* (es-Süyûtî, t.y., s. 31).

Burada النَّاسَ (insanlar) ifadesinin başına gelen ال takısı cins için (istiğrak-ı efrâd) kullanılmış ve “insanlığı” anlamı katmıştır. Aynı şekilde beyitte الدِّينَارُ وَالذَّرْهَمُ (dinar ve dirhem) ifadesi ile de değer olarak para veya mal kastedilmiştir (es-Sîrâfî, 2008, s. 71).

11- Mübtedâ çeşitleri ve habere olan ihtiyacı: Mübtedâ, haberi olan veya haber yerine geçen bir merfûsu olan olmak üzer iki çeşittir. Mübtedâ, vasıf isim (fail, mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi) olur, istifhâm veya nefiyden (olumsuzluk) sonra da gelirse bu durumda o mübtedâ, isim merfûsu dolayısıyla habere ihtiyaç duymaz; çünkü fiilin habere değil faile ihtiyacı olduğu kabul edilir (Yaşar Fatih Akbaş, 2023, s. 72). Şair şöyle demiştir:

خَلِيلِي مَا وَافٍ بَعْدِي أَنْتُمْ   إِذَا لَمْ تَكُونَا لِي عَلَى مَنْ أَقَاطِعُ

(İbn Hişâm, 1985, s. 723).

Ey benim iki dostum! İletişimi kopardığım kimselere karşı benim yanımda yer almazsanız ikiniz benim sözümü yerine getiren kimseler olmazsınız.

Bu beyitte وَافٍ lafzı mübtedâ olup yapı olarak ism-i fâil olması ve amel etme yönünden fiile benzemesi dolayısıyla zamir olan أَنْتَا 'yi fail olarak almıştır. Burada أَنْتَا sedde mesedde'l-haber (haberini tutan fâil) konumundadır.

12- Olumsuzluk şartıyla nâkıs olarak kullanılan fiiller: Kendisinden önce olumsuzluk eki gelmesi şartıyla وَبِرْحَ زَالِ فَتَى وَبِرْحَ fiilleri, “devamlı oldu” anlamında nevâsîh gurubundan olan كَانِ ve kardeşleri gibi amel eder. Ancak bu fiillerin nâkıs grubunda yer alabilmeleri için kendilerinden önce olumsuzluk eki almaları gerektirdiği ifade edilmiştir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 128). Müellifin istişhâd ettiği beyitte şair şöyle demiştir:

يَا صَاحِ شَمْرُ وَلَا تَزَلْ ذَاكَرَ الْمَوْتِ   فَيَسْبِيَانَهُ صَلَاحٌ مُبِينٌ

(Zeynüddîn el-Mısırî, 2000, s. 236).

Ey arkadaşım! Ölümü sürekli hatırında tutarak ciddi ol! Çünkü onun unutulması apaçık bir dalalettir.

Beyitte (لَا تَزَلْ) nâkıs fiilinin ismi müstetir (gizli) أَنْتَا olup haberi ise ذَاكَرَ الْمَوْتِ (ölümü hatırlamak) tır. Aşağıdaki beyitte de dua ifadesinden sonra gelen nâkıs fiilinin durumunu Zürrumme (ö.117/735) şu şekilde yer vermiştir:

أَلَا يَا أَسْلَمِي يَا دَارَ مَيِّ عَلَى الْبَلَى   وَلَا زَالَ مُنْهَلًا بَجَرَ عَائِكَ الْقَطْرُ

(Zürrumme, 1982, s. 559).

Ey (sevgilim) Meyye'nin yurdu! Yıpranmaya karşı dayanıklı ol! Yağmur senin yaşadığın çorak topraklara sürekli aksın.

Beyitte, istimrâr (devamlılık) anlamında kullanılan (وَلَا زَالَ)'nin ismi الْقَطْرُ, haberi ise مُنْهَلًا lafzıdır.

13- Nâkıs fiillerin صار anlamında kullanımı: كَانَ أَمْسَى أَصْبَحَ أَضْحَى ظَلَّ gibi nâkıs gurubuna dâhil olan fiiller, “dönüşüm” manası taşıyan صَارَ anlamında kullanılabilirler (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 134). Konuyla ilgili müellifin istişhâd ettiği beyitler şöyledir:

أَمْسَتْ خَلَاءً وَأَمْسَى أَهْلُهَا اِحْتَمَلُوا   أَخْنَى عَلَيَّهَا الَّذِي أَخْنَى عَلَيَّ أَبِيدَ

(İbn Nâzır el-Ceyş, 1429, 3/1101).

Bomboş hale geldi, halkı oradan göç etmeye başladı da.. Akbabayı helak eden (zaman) onları da helak etti.

Şair Ümmü Savâb el-Hemedânî'nin, oğlunu kınadığı, vefasızlıkla suçladığı ve ona kırıgın olduğunu ifade ettiği beyti şöyledir:

أَضْحَى يُمَرِّقُ أَتْوَابِي وَيَضْرِبُنِي   أَبْعَدَ شَيْبِي يَبْغِي عِنْدِي الْأَدْبَا

(Zeynüddîn el-Mısırî, 2000, s. 234).

Beni vurmaya ve elbiselerimi parçalamaya başladı. Yaşlılığımdan sonra mı, edebi benim yanımda arıyor?

Yukarıdaki beyitlerde أَضْحَى ve أَمْسَى nâkıs fiil olarak kullanılmıştır. Ancak nâkıs fiiller istimrâr (devamlılık) ve dönüşüm manası haricinde tam fiil olarak da kullanılabilirler. Aşağıdaki beyitte بات fiili “geceledi” anlamında tam fiil manasıyla kullanılmıştır. İmruülkays (ö. 25/645) şöyle demiştir:

تَطَاوَلَ لَيْلِكَ بِالْإِثْمِ
وَبَاتَ الْخَلِيُّ وَلَمْ تَرْقُدْ
وَبَاتَ وَبَاتَتْ لَهُ لَيْلَةٌ
كَأَيْلَةِ ذِي الْعَائِرِ الْأَرْمَدِ

(İmruülkays, 2004, s. 87).

İsmid denilen yerdeki gecen uzadı. Kalbi bomboş olan geceledi de gözüne uyku girmedi. Gözünde iltihap bulunan bir hastanın gecelemesi gibi o gecelerken gecesi de onunla geceledi. (uyuyamadı).

14- 'nin hazfî: كان bazen hazfedilebilir, onun yerine ما getirilir. İbn Hişâm'ın konuyla ilgili istişhad ettiği beyitte Abbâs bin Mirdâs şöyle demiştir:

أَبَا حُرَّاشَةَ أَمَا أَنْتَ ذَا نَفْرٍ
فَإِنَّ قَوْمِي لَمْ تَأْكُلْهُمْ الضَّبْعُ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 140).

Ey Ebû Hurâşe! (askerlerim var diye övünme) şayet senin askerlerin varsa, benim kavmimi de sırtlanlar yememiştir. (yani bizim elimiz de armut toplamıyor)

Beyitte “ذا نفر” (askerlere sahip) ifadesinin 'أن كان ذا نفر' şeklinde bir yapıda olması gerektiği mahalli istişhâttir. Nitekim “كَانَ” (kâne) fiili burada çıkarılmıştır ve hazf olunan fiilin yerine 'ما' (ma) getirilmiştir. Burada لَأَنَّ كُنْتُ yerine أما أنت yazılarak كان 'nin hazfedildiği görülmektedir (İbn Yaîş, 2001, 2/89).

15- 'i şartiyyeden sonra da كان 'nin kendisinin ve isminin hazf olması söz konusu olabilir (es-Süyûtî, t.y., s. 440). Müellif aşağıdaki beyitte bu hususu örneklemiştir.

لَا يَأْمَنُ الدَّهْرُ ذُو بَعِيٍّ وَلَوْ مَلِكًا
جُنُودُهُ ضَاقَ عَنْهَا السَّهْلُ وَالْجَبَلُ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 142).

Haddi aşan kimse kral dahi olsa kendini güvende hissetmesin. Dağlar ve ovalar ordularına dar gelse de...

Yukarıdaki beyitte şair وَلَوْ şartından sonra كان ذُو بَعِيٍّ (haddi aşan) hazfedilmiştir (İbn Akîl, 1980, s. 295).

16- 'ye benzeyen لا 'nın kullanımı: ليس 'ye benzeyen لا 'nın, ismini ref, haberini ise nasb edebilmesi için isim ve haberinin nazımda nekre olma şartı aranmış olup nesirde ise böyle bir şart bulunmamaktadır (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 144). Konuyla ilgili örnek beyti müellif şu şekilde vermektedir:

تَعَزَّ فَلَا شَيْءٌ عَلَى الْأَرْضِ بَاقِيًا
وَلَا وَرَزُّ مِمَّا قَضَى اللَّهُ وَاقِيًا

Sabırlı ol! Zira yeryüzünde baki kalacak hiçbir şey yoktur. Allah 'ın takdirine karşı hiçbir sığınak da seni koruyamaz (İbn Hişâm, 1985, s. 315).

Beyitte لا nın ismi (وَرَّ) “sığınak”, haberi ise (وَاقِيًا) “korumak” olup her ikisi de nekre olarak gelmiştir. Konuyla ilgili başka bir örnekte Mütenebbî (ö. 354/965) şöyle demiştir:

إِذَا الْجُودُ لَمْ يُزْرَقْ خَلَاصًا مِنَ الْأَدَى   فَلَا الْحَمْدُ مَكْسُوبًا وَلَا الْمَالُ بَاقِيًا

(İbn Hicce, 2004, s. 1/203).

Mademki cömertlik eziyetten kurtulmak için çare değildir. Hamd de kazanılan bir şey değildir. Mal da kalıcı değildir.

Mütenebbî'nin bu beyti لا 'nın isminin (الْحَمْدُ) ma'rife olarak gelmiş olması sebebiyle hatalı kabul edilmiştir. Ancak burada şiir zarureti mazeret kabul edilmiştir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 144).

17- Ma 'i kâffe'nin amelden düşmesi: ما 'i kâffe, ismini nasb haberini ref eden إِنَّ ve kardeşlerine bitişmesiyle amelden düşmektedir. Yani ismini nasb ve haberini ref etme durumu ortadan kalkmış olmaktadır (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 151; Akşit, 2017, s. 44). Emevî devri şairlerinden Ferezdak (ö. 114/732) muhataplarını korkaklıkla niteleyip onların, fark edilmemek için geceleyin ateşlerini söndürüp bineklerini bağlamalarını şu şekilde hicvetmiştir:

أَضَانَتْ لَكَ النَّازِ الْجِمَارَ الْمُقْتَدَا   أَعْدَ تَطْرًا يَا عَبْدَ قَيْسٍ لَعْلَمَا

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 151).

Ey Abdü'l-kays tekrar tekrar bak istersen. Belki de ateş seni aydınlatır da bağlı eşekleri görürsün.

Beyitte لعلّ ismini nasb, haberini ref etme gramatik işlevini kaybetmiştir. Ancak إِنَّ ve kardeşlerinden ليت 'nin isim cümlesinin başına gelebileceğini ve bu konunun müstesnası olduğu belirtilmiştir (İbn Yaîş, 2001, 4/524).

18- Muhaffef أن 'den sonra mutasarıf bir fiil gelir de bu fiil dua manasında olmazsa öncesinde قد, سوف, س gibi harfler gelir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 155). Ancak aşağıda şiir zaruretiyle dolay bu harfler gelmemiştir.

عَلِّمُوا أَنْ يُؤْمَلُوا فَجَادُوا   قَبْلَ أَنْ يُسْأَلُوا بِأَعْظَمِ سُؤْلِ

(el-Endelüsî, 1997, s. 165).

İnsanlar (zengin ve cömert) kişilerden kendilerine verilmesini ümit ettiler. O zengin kimseler de kendilerinden bir şey istenmeden önce isteneceklerin en büyüğüyle cömertlikte bulundular.

Burada mahalli istişhâd, (أَنْ يُؤْمَلُوا) ifadesidir; beyitte “أن”, tahfif olarak kullanılmış olup hazfedilmiş bir şe'n zamiri olan isminde ve haber olarak da (يُؤْمَلُوا) fiilinde amel etmiştir. Nitekim burada haber cümlesi, fiilden ibaret olup dua anlamı taşımamaktadır (İbn Mâlik et-Tâî, 1982, s. 500).

Şiir zaruretiyle dolay zamir-i şe'n olarak gelen أن 'in ismi, açıktan muttasıl bir zamir olarak da gelebilir. “أن” 'in isminin zamir-i şe'n olması durumunda da ismini nasb haberini ref etmesi şeklinde amel etmesi vacip kabul edilmiştir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 156).

بِأَنَّكَ رَبِيعٌ وَعَيْتٌ مُرِيعٌ   وَأَنَّكَ هُنَاكَ تَكُونُ الشِّمَالَا

(İbn Mâlik et-Taî, 1990, 2/40).

Muhakkak sen ilkbaharsın ve bereketli bir yağmursun. Yine orada sen sığınak oluyorsun.

Beyitte, “أن” ‘i muhaffefe beytin hem acüz hem de sadır bölümünde ayrı ayrı gelmiştir. Her ikisinin de ismi bariz muttasıl zamir olarak gelmiş olup ilkinin haberi müfret olarak (رَبِيعٌ), diğerinin haberi ise fiil cümlesi (تَكُونُ السَّمَالَا) olarak yer almıştır (Abbas Hasan, t.y., s. 682).

لَمْ tahfif edildiğinde amel etmesinin yanı sıra, haberi fiil cümlesi olduğunda da başına كَأَمْ veya قَدْ gelmektedir. كَأَمْ ‘in isminin zamir-i şe’n olma şartı aranmamıştır. Aşağıdaki beyitte şair sevgilisine şöyle seslenmiştir:

وَيَوْمًا تُوفِينَا بَوَجْهِ مُقْسَمٍ   كَأَنْ ظَنِّيَّةً تَعْطُوا إِلَيَّ وَارِقَ السَّلْمِ

Bir gün bize güzel bir yüzle geleceksin. Selem ağacının dallarına uzanmış bir geyik gibi.

Beyitte كَأَنْ ‘in ismi mahzup olup haberi “ظَنِّيَّةً” lafzıdır. Ayrıca “ظَنِّيَّةً” lafzı, كَأَنْ ‘in ismi olduğu kabul edildiğinde mansub, كَأَنْ ‘e isim olarak muttasıl mahzup bir zamir getirildiğinde “ظَنِّيَّةً” lafzının haber konumunda olması dolayısıyla ref, كَأَنْ ‘de bulunan أَنْ zâid kabul edildiğinde ise ك (kef) harfi harf-i cer kabul edileceğinden mecrur olarak okunabilir (İbn Mâlik et-Taî, 1990, 4/51).

كَأَنْ in haberi fiil cümlesi olursa لَمْ veya قَدْ ile haber ve ismin ayrılması gerekir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 157). Aşağıdaki beyitte bu hususa dikkat çekilmiştir.

كَأَنْ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحُجُونِ إِلَى الصَّفَى   أَنَيْسٌ، وَلَمْ يُسْمَرْ بِمَكَّةَ سَامِرُ

Durum şu ki sanki Hacun tepesi ile safe arasında hiçbir yoldaş kalmamış. Artık Mekke’de kendisi ile sohbet edilecek kimse de kalmamış.

Burada كَأَنْ ‘in ismi mahzup olup haberin başına لَمْ gelmiştir (el-Endelüsî, 1997, s. 170).

19- إِنَّ ‘nin haberinin öne geçme durumu: إِنَّ grubunun haberi zarf veya câr-mecrûr olursa haber, isminin önüne geçebilir. Ancak takdim caiz görülmemiştir. Yani haber إِنَّ ve benzerlerinin önüne geçemez. Şair bu hususu, İbn ‘Uneyn’in (630/1233) şu beytine yer vererek mizahi bir dille şöyle ifade etmiştir:

كَأَنِّي مِنْ أَخْبَارِ إِنَّ وَلَمْ يُوجَرْ   لَهُ أَحَدٌ فِي النَّحْوِ أَنْ يَتَقَدَّمَ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 162).

Sanki ben إِنَّ grubunun haberi gibiyim. Nahivcilerden hiç kimse onun, öne geçmesini caiz görmemiştir.

Tahfif olan إِنَّ harfinin haberinin başına gelen lââm’a lââm’ul-fârîka denir (Abbas Hasan, t.y., s. 673). Bu harf إِنَّ ‘in lââm-ı nâhiye ile karışmasının önlenmesi için getirilmektedir. Ancak karışma imkânı yok ise haberin başına lââm gelmeyebilir. Aşağıdaki beyitte şair إِنَّ harfini tahfif olarak getirmiş, ancak haberin başına lââm’ul-kâfiye getirmemiştir.

أَنَا ابْنُ أَبَاةِ الصَّيِّمِ مِنْ آلِ مَالِكٍ   وَإِنْ مَالِكٌ كَانَتْ كِرَامَ الْمَعَادِنِ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 165).

Ben Malik hanedanından zulmü engelleyenlerin oğluyum. Muhakkak Malik hanedanının soyları şerefli dir.

20- Cinsini nefyeden لا'nın (la) ameli ve isim-haber yapısı: Cinsini nefyeden lâ'nın (لَا) ismi, muzâf ya da şibh-i muzâf olmazsa fetha üzere mebni olur. Bu görevde olan lâ (لَا) ismini nasb, haberini de ref etmektedir. Lâ'nın tekrar etmesi amel etme yönünden engel oluşturmamaktadır (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 167). Şair şöyle demiştir:

لَا سَابِغَاتٍ وَلَا جَاوَاءَ بِاسِلَةً   تَقَى الْمُنُونِ أَدَى اسْتِيقَاءِ آجَالٍ

Eceller geldiğinde ne büyük cesur ordular ne de geniş zırhlar ölümden korur.

Burada سَابِغَاتٍ kelimesi cem-i müennes kalıbında olduğundan kesre veya fetha üzere mebni olup mahallen mensuptur (İbn Mâlik et-Tâî, 1990, 2/55).

21- Kalb fiillerinin ameli: Kalb fiileri (علم، ظن، رأى، حال، زعم، وجد، علم) iki meful arasına girebilirler. İsmi ve haberini nasb eden ve iki meful alan bu fiillerin amel edip etmemeleri mümkündür. Kalb fiillerinin iki meful arasına girmesine ise ilğa denilmiştir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 174).

أَبَا الْأَرَاجِيزِ يَا ابْنَ اللَّؤْمِ تُوْعِدُنِي   وَفِي الْأَرَاجِيزِ خَلْتُ اللَّؤْمَ وَالْخَوْرُ

Ey kınanmışın oğlu! Recezlerle mi beni tehdit ediyorsun? Öyle zannediyorum ki recezlerde düşüklük ve zayıflık vardır.

Yukarıdaki beyitte خَلْتُ kalb fiili olup iki meful (اللؤم-وفي الأراجيز) arasına girdiği için amel edip etmemesi caizdir. Beyitte amel etmemesi örneklenmiş ve اللَّؤْمُ وَالْخَوْرُ nasb edilmemiştir. Ancak kalb fiilleri mefullerden sonra gelirse amel etmemesi caiz görülmüştür (es-Sîrâfî, 2008, s. 454). Konuyla ilgili başka bir örnekte şair şöyle der:

الْقَوْمُ فِي أَثْرِي ظَنَنْتُ، فَإِنْ يَكُنْ   مَا قَدْ ظَنَنْتُ فَقَدْ ظَفَرْتُ وَخَابُوا

Öyle zannediyorum ki kavim peşimdedir. Benim zannettiğim gerçekleşirse muhakkak ben zafer elde etmiş olurum, muhataplarımsa kaybeder.

Yukarıdaki beyitte ظَنَنْتُ kalb fiili olup mefullerden (في أثري-القوم) sonra gelmiş ve amel etmemiştir (el-Endelüsî, 1997, 6/63).

Konu şu şekilde özetlenebilir: Kalb fiilleri başta kullanılırsa amel etmesi vacip, iki meful arasında bulunursa amel edip etmemesi caiz, mefullerden sonra gelirse de amel etmemesi caizdir.

Genel olarak cümle başında bulunan talik edatları (أو القسم أو استيقها) (ma, لا، إن، النافية، لام الابتداء، أو القسم أو استيقها) (olumsuzluk belirten لا، ما veya إن، başlangıç, soru veya yemin lâ-m-ı) kalb fiillerinden sonra gelirse, kalb fiilinin amel etmesi mahallen gerçekleşir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 175). Lebîd b. Rebîa (ö. 41/660) şöyle demiştir:

وَلَقَدْ عَلِمْتُ لَأَنْتَبِينَ مَنِيَّتِي   إِنَّ الْمَنَايَا لَا تَطِيْشُ سِهَامَهَا

(Lebîd b. Rebîa, 2004, s. 111).

Ölümün geleceğini kesin olarak bildim. Çünkü ölümlerin okları asla şaşmaz.

Yukarıdaki beyitte tâlik edatlarından lâmu'l-kasem, kalb fiilinden (عَلِمْتُ) sonra gelmiştir. Başında cevab-u lâm'il-kasem bulunan اَنْتَيْنَّ mahallen mansuptur. Müellifin konuyla ilgili istişhâd ettiği Küseyyir'in (ö. 105/723) beyti şöyledir:

وَمَا كُنْتُ أَدْرِي قَبْلَ عَزَّةَ مَا الْبُكَى   وَلَا مُوجِعَاتِ الْقَلْبِ حَتَّى تَوَلَّيْتُ

(İbn Akîl, 1980, 2/45).

Azze'den önce gözyaşının ve kalp sızısının ne demek olduğunu bilmezdim. Nihayet onun aşkı geldi de (öğrenmiş oldum).

Bu beyitte kalb fiilinden (أَدْرِي) sonra tâlik edatlarından olumsuzluk harfî olan ما ve لا gelmiştir. Dolayısıyla وَلَا مُوجِعَاتِ الْقَلْبِ وَ مَا الْبُكَى mahallen mansuptur.

22- Failin konumu: Failde aslanan, âmilinin peşinden gelmesidir. Bazen önemine binaen mef'ul öne geçerken bazen de mefulün öne geçmesi vacip olur. Aşağıdaki beyitte failin, mef'ulden sonraya bırakıldığı görülmektedir. Cerîr b. Atiyye (ö. 110/728) şöyle der:

جَاءَ الْخِلَافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا   كَمَا أَتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدْرٍ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 184).

Musa'nın rabbine bir kaderle geldiği gibi (Ömer b. Abdilaziz de) hilafete geldi veya hilafet onun için kader oldu.

Beyitte mef'ul konumunda olan رَبُّهُ lafzının failin (مُوسَى) önüne geçtiği görülmektedir. Burada مُوسَى lafzen muahhar olsa da rutbeten mukaddem olduğundan bu husus caiz görülmüştür. Ayrıca mef'ulde (رَبُّهُ) faile (مُوسَى) dönen bir âid zamir bulunmakta olup söz konusu zamirin kendisinden sonra gelen bir isme dönmesi o lafzın rutbeten mukaddem olması durumunda uygun bulunmuştur (Muhammed Abdülaziz en-Neccâr, 2001, 2/30).

Nâib-i fâil fiilin önüne geçemez. Aşağıdaki beyitte şair nâib-i fâil olan الأيدي lafzını meçhul fiilden sonra getirmiştir. Câhiliye şairlerinden eş-Şenferâ el-Ezdî (ö. 525-550 arası) şöyle demiştir:

وَأِنْ مَدَّتِ الْأَيْدِي إِلَى الرَّادِ لَمْ أَكُنْ   بِأَعْجَلِهِمْ، إِذْ أَشْجَعُ الْقَوْمِ أَعْجَلُ

(İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 188).

Eller yemeğe uzattırılsa en acele edeni ben olmam. Zira toplumun en açgözlü olanı en aceleci olanıdır.

23- Şart, istifham ve nefiy edatlarının kullanımı: Şart edatlarının, istifham ve nefiy edatlarının yaygın kullanımı fiillerin başına gelmesidir. Şart edatlarından sonra da mansup bir isim gelirse iştilgal vacip olur. Bu durumda mansup İsimden önce mahzup bir fiil takdir edilir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 195). Aşağıdaki beyitte şair eşine şöyle seslenmiştir:

لَا تَجْزَعِي إِنْ مُنْفَسًا أَهْلَكَتَهُ   فَإِذَا هَلَكْتَ فَعِنْدَ ذَلِكَ فَأَجْزَعِي

Çok para harcıyorum diye üzülme! Eğer ben ölürsem asıl o zaman üzül ve kork.

Beyitte إِنْ şart edatından sonra mansub bir isim (مُنْفَسًا) geldiği görülmektedir. Ancak burada şart edatının fiilin başına gelmesi daha uygundur. Bu sebeple şart edatından sonra fiil takdir edilir ve iştilgal yapılır (İbn Yaîş, 2001, s. 218).

24- Münâdâ, muzâf konumunda olduğunda nasb yapılır (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 202). Şair Ahtal (ö.92/710), sevip de kavuşamadığı ve sevgilisinin çirkin bir adamla birlikte olması neticesinde duygularını şöyle ifade etmiştir:

أَلَا يَا عِبَادَ اللَّهِ قَلْبِي مُتَيِّمٌ
بِأَحْسَنِّ مَنْ صَلَّى وَأَقْبَحِهِمْ بَعْلًا

(es-Süyûtî, t.y., 2/586).

Ey Allah'ın kulları! Yapıca çok güzel bir kadının çirkin bir kocayla beraber olması sebebiyle akli başından gitmiş adama dikkat edin!

Beyitte münada (عِبَادَ) muzâf olup nasb edilmiştir.

Bir münadaya sıfat, tekid, bedel, atf-beyan, atf-ü nesak gibi bir tâbi gelse, tâbi olan lafız mansup ya da merfû olarak okunabilir (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 210). Cerîr b. Atiyye (ö. 110/728), Ömer b. Abdilaziz'i (ö. 101/720) cömertliğiyle meşhur İbn Ervâ ile karşılaştırarak şu sözlerle methetmiştir:

فَمَا كَعْبُ ابْنِ مَامَةَ وَابْنِ أَرْوَى
بِأَجْوَدَ مِنْكَ يَا عُمَرُ الْجَوَادَا

Ey cömert Ömer! Kâ'b b. Mâme ve İbn-ü Ervâ senden daha cömert değildir.

Burada الْجَوَادَا “Ömer” isminin sıfatı olup mansup ya da merfû okunabilir (Muhammed Abdülaziz en-Neccâr, 2001, 3/257). Konuyla ilgili başka bir beyit de şöyledir:

أَلَا يَا زَيْدُ وَالضَّحَّاكَ سِيرًا
فَقَدْ جَاوَزْتُمَا حَمَرَ الطَّرِيقِ

Ey Zeyd ve Dahhâk! Koşun. Siz yolun ağaçlı kısmını geçtiniz.

Beyitte الضَّحَّاكَ, Zeyd ismine atfedilmiş olup kendisinin ال takılı olması münasebetiyle mansup ya da merfû şeklinde iki vecihle okumak caiz görülmüştür (es-Süyûtî, t.y.,3/233).

Münâdânın tâbisi el takılı muzâf olursa yine nasb ya da ref olarak iki vecihle okunması mümkündür (İbn Hişâm en-Nahvî, 1383, s. 210). Şair Halid b. el-Muhâcir (ö. 35/657) şöyle demiştir:

يَا صَاحِبَ يَا ذَا الضَّمَامِ الْعُنْسِ

Ey güçlü haldeyken (taşıdığı yüklerle) zayıf düşen develerin sahibi olan arkadaşım!

Beyitte الضَّمَامِ الْعُنْسِ, الضَّمَامِ lafzına muzâf olarak gelmiştir. El takısı alması sebebiyle mansup ya da merfû olarak okunabilir. Ancak bu lafız el takısının düşmesi halinde sadece mansup olarak okunur (İbn Yaîş, 2001, 1/337).

Extended Abstract

Istishhad can be defined as the reinforcement of a statement's meaning or the validation of its accuracy by either adding another sentence with a similar meaning or supporting it with examples from poetic or prose sources. In this context, istishhad serves as a crucial rhetorical and linguistic method employed to clarify language usage, strengthen meaning, and substantiate the correctness of an expressed idea. Scholars have employed the method of *istishhad* when interpreting obscure (*gharīb*) and problematic (*mushkil*) words in the Qur'an, as well as when elucidating various issues related to syntax (*nahw*), morphology (*şarf*), etymology (*ishtiqaq*), and literary devices. In this context, poetry has been utilized as a source of evidence. This

method has been recognized as a significant tool in demonstrating linguistic rules and semantic nuances.

Ibn Hisham, a scholar affiliated with the Egyptian linguistic school, employed the method of *istishhad* in his work *Sharḥ Qaṭr al-Nadā wa-Ball al-Şadā*, which he authored to elucidate the intricacies, rules, and semantic richness of the Arabic language within the framework of syntax (*nahw*). In this work, he referenced numerous poetic verses as evidentiary sources to establish syntactic rules, thereby reinforcing the structure and principles of the language and contributing to the conceptual framework of *nahw*.

This study aims to examine the author's approach to poetry and the use of the *istishhad* method while explaining the syntactic rules of the Arabic language. Additionally, it seeks to analyze the contribution of this method to a better understanding of *nahw* rules. According to our findings, Ibn Hisham (d. 761/1360) utilized approximately 150 verses for *istishhad* in his work, incorporating poetic evidence in nearly every syntactic rule he addressed. However, due to the scope of our study, 53 of these verses have been examined in detail in terms of linguistic rules. In this context, the study addresses topics such as the nominal status of the word 'kable' (قبل), the subjunctive mood of the present tense verb (fi'l-i mudâri') through an implicit 'an', the occasional use of the conjunction 'aw' with the meaning of an exception particle, the subjunctive effect of Causative *fâ* (*fâ-i sebebiye*) on the present tense verb through a hidden 'an' (أن), particles that cause *jazm* (apocopation) in present tense verbs, deficient verbs used with a negative condition, the indicative nature of relative clauses, the usage of deficient verbs in the sense of *sâra* (صار), the omission of *kâna* (كان), the usage of *lâ* (لا) similar to *laysa* (ليس), the nullification of *mâ-i kâffe*'s effect on governance, the function of heart verbs, subject positioning, the usage of conditional, interrogative, and negation particles, as well as topics such as vocatives (*munâdâ*).

During our study, we identified that the author referred to the verses of various poets for *istishhad*. Among these poets were pre-Islamic (Jahiliyyah) poets such as Yazid b. Sa'k, Imru' al-Qays (d. 25/645), al-Shanfarâ al-Azdî (d. circa 525-550), and Tarafa b. al-Abd (d. 540-565); poets from the Muhadramûn period, including Ma'n b. Aws al-Muzanî (d. 64/683) and Yazid b. Mufarrigh al-Himyari (d. 69-688). Additionally, from the Islamic period, including the time of the Prophet Muhammad, the Abbasid, and Umayyad periods, the author utilized verses from poets such as Abu Zubayb al-Huzaylî (d. 28/648), Khalid b. al-Muhâjir (d. 35/657), Ahtal (d. 92/710), Abbas bin Mirdâs, Kusayyir (d. 105/723), Jarîr b. Atiyyah (d. 110/728), Ibrahim b. Hermî (d. 176/792), Zurrumah (d. 117/735), and Farazdaq (d. 114/732).

In conclusion, it is possible to make the following evaluations. Ibn Hisham did not mention the names of poets for most of the poems he included in his work, identifying only a few of them. According to the findings, the author utilized poems not only from the poets of the Jahiliyyah and Mukhadramun periods, whose reliability as evidence is indisputable, but also from the poets of the Islamic period, whose poetry, despite minor objections in terms of evidentiary value, is generally accepted as valid proof.

Sonuç

Beyitlerle istiṣhâd yöntemi, Arapçanın kurallarının tespit edilmesi ve Arap edebiyatı açısından önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu metodun, gerek şairlerin kullandığı edebi sanatları anlamada gerekse dilin gramer kurallarının açıklamasında vazgeçilmez bir araç olduğu görülmüştür. Beyitler, hem örnekleme oluşturma hem de istiṣhâd (delil getirme) aracı olma bakımından, dilbilimsel analiz aracı olmanın ötesinde bir dilin kültürel ve dilsel zenginliğini ortaya koyan eşsiz metinlerdir.

Bu çalışmada, İbn Hişâm'ın (ö.761/1360) *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ* adlı eserinde beyitlerle istiṣhâd metodunu nasıl kullandığını inceledik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla beyitlerin sahiplerini belirtmeye çalıştık. Bu bağlamda müellifin, Câhiliye şairlerinden Yezîd b. Sa'k, İmruülkays (ö.25/645), eş-Şenferâ el-Ezdî (ö. 525-550 arası), Tarafe b. el-Abd (ö. 540-565); Muhadramûn şairlerden Ma'n b. Evs el-Müzenî (ö.64/683), Yezid b. Müferriğ el-Himyerî (69-688); İslâmî dönem (Hz. Peygamber, Emevî ve Abbâsî dönemi) şairlerinden ise Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648), Halid b. el-Muhâcir (ö. 35/657) Ahtal (ö.92/710), Abbâs bin Mirdâs, Küseyyir (ö. 105/723) Cerîr b. Atiyye (ö. 110/728), İbrahim b. Herme (ö. 176/792), Zürrumme (ö.117/735) ve Ferezdak'ın (ö. 114/732) beyitlerinden şahid getirdiğini tespit ettik.

İbn Hişâm (ö.761/1360), Mısır dil ekolüne mensup bir dilci olup eserinde istiṣhâd için 150 civarında beyit kullanmış olup şiirle delil getirmeyi, ele aldığı hemen her nahiv kaidesinde yer vermiştir. Bizler makale boyutunu aşmaması için 53 beyti dil kuralları yönünden inceledik. Müellif kimi zaman beyitlerin tamamını değil, konuyla ilgili mahalli istiṣhâd olan bölümüne yer vermiştir. İbn Hişâm, eserinde kullandığı şiirlerin birkaçı hariç şairlerin ismini zikretmemiştir. Ancak tespitlerimize göre müellif, delil olma yönünden güvenilirliği konusunda şüphe olmayan tabakayı oluşturan Câhiliye ve Muhadramûn dönemlerinin yanı sıra istiṣhâd açısından ufak itirazlar bulunmakla birlikte genel olarak delil yönünden kabule haiz olan İslâmîyyûn dönemlerine ait şairlerin şiirlerini şâhit olarak kullanmıştır.

Kaynakça

- Abbas, H. (t.y.). *En-Nahvü'l-vâfi* (15. bs, C. 4). Dâru'l-Maârif.
- Akbaş, Y. A. (2023). "Müsnedün İleyh Ve Müsned Bağlamında Lafzî Mutâbakat Ve Udûl. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1 (23), 59-79.
- Akşit, E. (2017). Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 41-59.
- el-Bağdâdî, A. (1997). *Hiżânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab* (C. 3). Mektebetü'l-Hancî.
- Dede, H. & Sevdî, A. (2022). Arap Grameri ve Edebiyatında أما بعد (Emmâ Ba'd) İfadesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(29), 145-158. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.981012>

- el-Endelüsî, M. B. Y. B. A. E. H. (1997). *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl* (C. 4). Dâru'l-Kalem.
- el-Ezherî, E. V. Z. H. B. A. (t.y.). *Şerhu'l-Ezheriyye*. el-Matbaatü'l-Kübrâ.
- el-Fâsî, M. (1983). *Şerhu Kifâyeti'l-mutehaffiz*. Dâru'l-'Ulûm li't-Tıbâati ve'n-Neşr.
- el-Murâdî, H. B. K. (2008). *Tavdîhü'l-mekâsid ve'l-mesâlik bi şerhi Elfîyeti İbn Mâlik* (C. 3). Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- en-Neysabûrî, E.K. M. B. E.H. (1998). *Bahiru'l-burhan fî meâni Müşkilâti'l-Kur'an* (C. 2). Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ.
- es-Sîrâfî, Y. B. E. S. (2008). *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi* (C. 2). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- es-Süyûtî, C. A. B. E. B. (t.y.). *Heme'u'l-hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'* (C. 1). el-Mektebetü't-Tevfikîyye.
- eş-Şuarâû'l-Hüzelîyyûn. (1965). *Dîvânu'l-Hüzelîyyîn* (C. 1). ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tıbâati ve'n-Neşr.
- ez-Zemahşerî, E. K. M. B. Ö. (1407). *El-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmizi't-tenzîl* (C. 2). Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî.
- İbn Akîl, B. A. B. A. (1980). *Şerhu İbn 'Aqîl 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik* (2. bs, C. 4). Dâru't-Türâs.
- İbn Hicce, T. E. B. B. A. (2004). *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb* (C. 1). Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- İbn Hişâm, A. B. Y. (1985). *Muğni'l-lebib 'an kütübi'l-e'arîb* (6. bs). Daru'l-Fikr.
- İbn Hişâm en-Nahvî, E. M. A. B. Y. (t.y.). *Şerhu Şüzûriz-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. eş-Şeriketü'l-Müttehide li't-Tevzî.
- İbn Hişâm en-Nahvî, E. M. A. B. Y. (1383). *Şerhu Katrı'n-nedâ ve belli's-sadâ*, (11. bs).
- İbn Mâlik et-Tâî, C. M. B. A. (1982). *Şerhu'l-Kâfiyyeti's-şâfiyye* (2. bs, C. 1). Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ.
- İbn Mâlik et-Tâî, C. M. B. A. (1990). *Şerhu Teshîli'l-fevâid* (C. 4). Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr.
- İbn Mâlik, M. ibnü'l-imâm C. (2000). *Şerhu İbn Nâzım 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Nâzır el-Ceyş, T. A. B. M. (1429). *Temhidül-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevaid* (C. 2). Dâru's-Selâm li't-Tıbâat-i ve'n-Neşr.
- İbn Yaîş, E. B. M. Y. B. A. (2001). *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî* (C. 2). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İmruülkays, E. V. H. B. H. (2004). *Divân-ı İmruülkays* (2. bs). Dâru'l-Ma'rife.
- Kâtib Çelebi, M. A. H. H. (1941). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (C. 1).
- Kehhâle, Ö. R. (1957). *Mu'cemü'l-müellifîn* (2. bs, C. 12). Mektebetü'l-Müsennâ.

- Kocabiyik, H. İ. (2017). İstifhâm Edatları. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 649-663. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.354307>
- Lebîd b. Rebîa, E. U. (2004). *Dîvân-u Lebîd b. Rebîa*. Dâru'l-Ma'rife.
- Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye. (t.y.). *el-Mu'cemu'l-vasît*. Daru'd-da've.
- Özbalıkçı, M. R. (2022). Katrü'n-Nedâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 59-60).
- en-Neccâr, M. A. (2001). *Dıyâu's-sâlik ilâ Evdahil-Mesâlik* (C. 2). Müessesetu'r-risale.
- Nedim Hüseyin. (1998). *El-Kavâidü't-tatbikiyye fi'l-lügati'l-Arabiyye*. Müessesetü Bahsün li'n-Neşri ve't-Tevzî.
- Serkîs, Y. İ. (1928). *Mu'cemu'l-maţbûati'l- 'Arabiyye ve'l-mu'arrabe*. Matbaatu Serkîs.
- Şurrab, M. M. H. (2007). *Şerhu Şevâhidi'ş-şi'riyye fi ümmühati'l-kütüb en-Nahviyye* (C. 1). Müessesetu'r-risale.
- Tarafe, A. (2002). *Divân-u Tarafe b. el-'Abd* (3. bs). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tilkitaş, S., el-Kahvecî, E. & Dede, H. (2024). *Arap Edebiyatında Muallakalar (İttifak Edilen Şairler)*. Kitap Dünyası Yayınları.
- Ülker, Ş. (2021). İbn Hişâm'ın Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eseri Bağlamında Dilcilere Karşı Tutumu. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 369-377. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.878254>
- Zeynüddîn el-Mısrî, H. B. A. (1996). *Mûsilut-tullâb ila Kavaidil-irab*. Müessesetu'r-risale.
- Zeynüddîn el-Mısrî, H. B. A. el-Ezheri. (2000). *Şerhü't -Tasrih ala't-tavdih bi mağmûni't-tavdih fi'n-Nahv* (C. 1). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Zürrumme, G. B. U. B. M. (1982). *Dîvân-u Zî rumme*. Müessesetü'l-İman.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0